

SJEĆANJA NA SMRT STJEPANA RADIĆA*

Prim. dr. Bruno Halle

Zaključivši u jesen 1927. g. sa Svetozarom Pribičevićem politički savez, Stjepan Radić je svoju HSS povezao sa SDS u Seljačko-demokratsku koaliciju. S novim saveznikom Radić je poveo oštru borbu protiv velikosrpske hegemonije, korupcije i izrabljivanja nesrpskih naroda, posebno hrvatskog. Njegovi britki istupi u Narodnoj skupštini u prvoj polovici 1928. g. stalno su usijavali političku atmosferu. Najzad, radikalски poslanik Puniša Račić je sa skupštinske govornice pucao u narodne zastupnike HSS i tom prilikom ubio Pavla Radića i Gjuru Basaričeka, a teško ranio Stjepana Radića. Uz Radića ranjeni su još bili Ivan Pernar i Ivan Grandja. Radić je prebačen u bolnicu i hitno operiran, a nakon izvjesnog vremena prebačen u Zagreb, gdje je liječen u svojoj kući u Hercegovačkoj ulici. Međutim, unatoč velikih napora da se spasi njegov život, umro je od posljedica ranjavanja 8. kolovoza 1928.¹

Kako vrijeme prolazi tako sve više osjećam, a imam - s obzirom na svoje godine - opravdanih razloga pretpostavljati da će nadoći i doba u kojem će me možda pamćenje početi postepeno napuštati i moje uspomene blijedjeti. Zbog toga sam odlučio u sažetu obliku pribilježiti neka svoja sjećanja na vrijeme kada sam kao mladi liječnik dežurao uz bolesnički krevet velikog hrvatskog vođe i učitelja Stjepana Radića, kako sam doživljavao njegove posljednje dane i one potresne trenutke kada je umro u moje naručju.

Činim to danas i stoga razloga, jer se hrvatski narod ove godine (1971.) na poseban način prisjeća svoga neumrlog velikana.

Kako se zdravstveno stanje ranjenog Radića nakon njegova povratka iz Beograda u Zagreb pogoršalo, bili smo dr. Oton Belošević i ja nekih 14 - 16 dana prije 8. kolovoza upućeni kao liječnici u bolesnikovu kuću. Bilo je to na zahtjev obitelji i vodstva HSS-a, a uputio nas je predsjednik zdravstvenog odjela oblasti: dr. Klepac. Naša dužnost bila je: liječnički nadzor bolesnika i briga za uzimanje već prije određene mu terapije. Dežurali smo naizmjenice 24 h u službi, poslije 24 h odmora. Uz nas bila je uvijek prisutna i po jedna časna sestra. Dr. Oton Belošević bio je sekundarni liječnik, a ja volonter, obojica na specijalizaciji na internom odjelu "Bolnice milosrdnih sestara" u Zagrebu. U sporazumu sa šefom Internog odjela prim. dr. Lujom Thallerom bili smo određeni na tu novu dužnost. Bolesnika smo našli u krevetu u prilično lošem stanju, s povremeno izrazitijim dispnoičnim tegobama (teškoćama s disanjem), te je u krevetu više volio sjedeći nego ležeći položaj.

Usprkos svemu, raspoloženje mu je bilo relativno dobro i svoje tegobe podnosio je s upravu naglašeno izraženom strpljivošću. Uvijek je bio ljubazan, kao pacijent discipliniran i poslušan,

* Internist prim. dr. Bruno Halle rođen u Sisku 16. 11. 1900, a umro u Zagrebu 12. 10. 1991. Gimnaziju završio u Zagrebu, kao i prvu godinu medicine. Diplomirao u Würzburgu - Njemačka. Zahvaljujemo njegovoj kćeri Vanji Halle Gürtl koja nam je ljubavno ustupila ova sjećanja za objavljivanje. I. Kampuš

¹ Uvodna napomena - H. Matković.

uvijek nekako smirene i vedre čudi. Iz izraza lica upravo mu je zračila nesavladiva dobrota. Ovo ne napominjem i to posebno ističem - kao neko postumno i tek formalističko glorificiranje pokojnika, nego je to bio i ostao sve do danas moj istinski, duboko usađeni dojam i uvjerenje.

Za ilustraciju njegova u stvari optimističkog duševnog stanja ispričat ću samo ovu crticu iz zbira tadašnjih mojih doživljaja. Samo nekoliko dana prije katastrofe, jedne sam mu večeri prilikom našeg razgovora počeo pričati neke šaljive priče i razne "viceve", kako su mi već padali na um. Nakon jednog takvog vica (radilo se o jednom poznatom vicu o dvoje hodočasnika) tako se iskreno i slatko nasmijao, da se - kako se kaže - upravo "od smijeha hvatao za trbuh". Premda sam znao za korist koju donosi dobro raspoloženje i zdravi smijeh svakom bolesniku, ipak sam se malo - zapravo neopravdano - preplašio tako snažnog smijeha: i to s obzirom na njegovu - inače posve uredno zaraslu trbušnu ranu.

Redovito smo bilježili bolesnikovu temperaturu, puls i primjenjivanu terapiju. Svoje zabilješke sam kasnije spremio, ali ih - na žalost - danas više nemam, jer su se - ni sam ne znam kako - izgubile, a to je zapravo bila i ostala velika šteta. Pacijent je uz dijete od lijekova uglavnom dobivao inzulin zbog šećerne bolesti i preparate Digitalisa za srce. Hranu mu je priređivala i donosila njegova supruga. Kako već rekoh, dežuranje smo obavljali kontinuirano 24 sata, te smo zajedno s obitelji ručali i večerali, obično na maloj terasi ispred ulaznih vrata same kuće.

U kući i oko kuće uvijek je bilo po nekoliko tjelesnih čuvara, ali meni se ipak činilo da ta zaštita i nije bila tako rigorozna kakvom sam je ja zamišljao da bi morala biti.

Budući da se zdravstveno stanje pacijenta nije popravljalo, nego što više pogoršavalo, bilo je zaključeno da se pozovu i neki poznati strani liječnici. Bolesnika su od naših liječnika pohađali i uglavnom određivali terapiju: prof. Radoničić, dr. Gottlieb i dr. Ivančević (koji je već i ranije posjećivao bolesnog Radića).

Prvi je bio pozvan prof. Romberg iz Münchena. Govoreći o njemu, posebno moram istaknuti - jer mi se to i tada osobito svidjelo s kakvim je vidnim respektom pristupio predsjedniku (svečano obučen u žaketu) i s kakvom je pažnjom i pobjnjom vršio svoj pregled, koji je vremenski bio prilično dug. Njegov nalaz i mišljenje, nije ni u jednom pogledu izmijenio već utvrđeno mišljenje domaćih liječnika (kako u dijagnostičkom tako ni u terapijskom smislu). Honorar za izvršeni konzilij, (koji je padao na teret blagajne HSS-a) iznosio je 40.000 tadašnjih dinara.

Drugi je pozvan prof. Singer iz Beča. I on se prilično dugo zadržao kod bolesnika. Posjetio ga je dva do tri puta i ostao - koliko se sjećam - nekoliko dana u Zagrebu. Nastupao je dosta nonšalantno s nekom prenatlašenom važnošću, tako da je to (barem se meni činilo) pomalo povrijedilo naše vrsne specijaliste. Prof. Singer tvrdio je da se kod Radića uz ostalo radi i o eksudatu u jednoj od pleuralnih šupljina. Stoga je zahtijevao i rendgenološki pregled bolesnika - kako bi se na taj način potvrdilo to njegovo mišljenje.

Naši liječnici nisu baš najpripravnije prihvatili Singerov nalaz i tek nakon stanovitog skanjanja pristali su da se taj pregled i izvrši. Radić je bio prevezen u sanatorij u Klaićevoj ulici. Kod tog pregleda nisam bio prisutan, ali sam to bio prilikom odlaska i povratka pacijenta kući. Međutim rendgenološki nije bilo moguće utvrditi postojanje eksudata.

Nakon povratka iz sanatorija, bilo je govora o tom pregledu. Nisam mogao izbjeći impresiji da je bilo kako prigovoreno Singeru što je tražio da se takav pregled izvrši, a koji je završio ne samo negativnim rezultatom nego je i samog bolesnika u priličnoj mjeri izmučio.

U takvoj atmosferi bilo je neugodno i meni, a ne samo prof. Singeru. To ne samo zbog Singera nego i zbog nekih drugih osoba iz najbliže predsjednikove okoline. U toj situaciji usudio sam se, pred svima ostalima (uključivši i prof. Radoničića, dr. Gottlieba i dr. Ivančevića - koji su pored Singera prisustvovali rendgenološkom pregledu) napomenuti: da je (ipak) moguće i perkutorno i auskultatorno utvrditi postojanje eksudata u pleuralnoj šupljini (naravno manjeg opsega), a da se on ne mora rendgenološki ustanoviti i vidjeti. Prof. Singeru, kao da je na to nekako odlanulo i on me je na te riječi razveseljen zagrlio izjavivši: "Na Sie sind der einzige hier der

etwas von Medizine versteht" - ("No vi ste ovdje jedini koji nešto razumije od medicine".) Na ove riječi, koje su doduše godile mojoj taštini, ali me ipak neugodno iznenadile ostali nisu ništa odgovorili. Imao sam dojam da su ih shvatili kao neslanu šalu, koja se "kao od Singera" može uvijek očekivati.

Prof. Singer određivao je pismeno (i danas ga vidim kako sjedi za stolom) dijetu i usmeno davao neke svoje upute. Sve to ništa nije bitno izmijenilo u već primjenjivanoj terapiji. Singer je za svoj honorar tražio i dobio 80.000 dinara. Treći, strani pozvani stručnjak bio je poznati internist prof. Hwostek iz Beča. U ono doba mnogi su u Hwosteku vidjeli najvećeg dijagnostičara Europe. Prisustvovao sam njegovu dočeku na kolodvoru. Tom sam ga prilikom prvi put vidio. Malo me začudio njegov napadno nemaran način na koji je bio odjeven. Tako obučen odmah je pošao pregledati bolesnika. Njegov pregled bio je najkraći i trajao je možda samo desetak minuta.

Hwostek je u svome mišljenju bio nekako pesimistički rezerviran, a s obzirom na ishod bolesti dao je više-manje pesimističku prognozu. U vezi s terapijom preporučio je isto kao i naši liječnici, davanje Digitalisa, izjavivši da se tu ne da ništa mnogo više učiniti i složio se s dotad primjenjivanim liječenjem. Kada je bio upitan za visinu honorara, najprije je zapitao:

"Wie viel hat der Jude verlangt?" ("Koliko je onaj Židov tražio?") misleći na prof. Singera, koji je tu bio prije njega. Kada mu je bilo odgovoreno, onda je rekao: "Na dann werdet ihr mir nur 100.000 geben" - ("No onda meni dajte samo 100.000") - i to takvim tonom kao da nam ono više iznad takvog simboličnog povišenja honorara velikodušno poklanja, kao - eto - da je Singer tražio manje, onda bi i njegov honorar razmjerno bio niži, ali "ona prava" razlika u vrijednosti pregleda i honorara ostala bi i dalje nenamirena. Četvrti strani internist bio je prof. Wenckebach - iz Beča. Ni on nije ništa bitnije izmijenio ni u dijagnostičkom ni u terapijskom smislu.

Osmog kolovoza, na zahtjev obitelji, a osobito supruge bolesnika posjetio sam oko 16 sati - možda i nešto malo kasnije, prof. Wenckebacha u hotelu "Esplanade". Izložio sam mu molbu obitelji, a i moju, da ostane još koji dan u Zagrebu, s obzirom na vrlo ozbiljno stanje pacijenta. Tom prilikom upozorio sam ga na činjenicu da sam kod bolesnika zapazio pojavu poremećaja u ritmu rada srca. Kada sam mu je opisao, on je uskliknuo: "Da habe ich vermuhtet!" - / "To sam pretpostavljao" / Radilo se o posebno definiranom poremećaju u radu srca, koji je on već prije zapazio i opisao. Tada ja još nisam znao za te kako se one i danas zovu: "Wenckebachove periode". Wenckebach nije prihvatio sugestiju da ostane, izjavivši kako mora otići, jer je i nekim drugim pacijentima obećao da će ih konzilijarno pregledati, ali da će se za koji dan vratiti u Zagreb. Odgovorio sam kako se bojim da bi to moglo biti prekasno i da se bojim da bi kod Radića mogao - s obzirom na stanje u kojem je njegovo srce - naglo i svakog časa nastupiti Exitus (smrt). On mi je uzvratilo riječima: "Na, na, Sie sind noch ein junger Arzt!" - ("No, no vi ste još mladi liječnik") nastavivši, da će Radića nakon povratka u Zagreb još jedanput pregledati. Izašavši iz hotela vratio sam se bolesniku.

Honorar prof. Wenckebacha iznosio je 60.000 dinara, i koliko je meni poznato on nije pitao koliko su drugi prije njega zahtijevali za svoj konzilij.

Istog dana na večer nalazio sam se u pokrajnjoj sobi (do sobe bolesnika, a sobe su bile spojene širom otvorenim vratima). Dežurna časna sestra pozvala me, jer je pacijentu pozlilo. Doista, bolesnik je počeo napadno teško disati i sve izrazitije postajao cijanotičan. Učinio sam sve što sam u takvoj prilici morao i mogao učiniti. Na čas, skočio sam do telefona i nazvao hotel "Esplanade", gdje se odmah javio dr. Gottlieb. Rekao sam mu da je Radiću naglo pozlilo i kako mislim da dolazi konac i da nikako ne bih htio u toj situaciji ostati sam. Vratio sam se bolesniku, kojem je postajalo sve teže. Zagrlivši ga podržavao sam ga u sjedećem položaju, jer mu je tako bilo najlakše. Međutim smrtna drama odvijala se naglo i velikom brzinom primicala svomu kraju.

Posljednje njegove riječi bile su: "Je li ovo najbolji položaj u kojem se sada nalazim?"

Nakon toga nije više progovorio.

Ja sam ga i dalje podržavao zagrljenog u sjedećem položaju. Kratko vrijeme nakon izrečenih riječi nastupila je klinička smrt. Veliki vođa i učitelj hrvatskog naroda bio je mrtav!

Iako liječnik, bio sam šokiran ovom smrću - koliko i kako - to može svatko i sam zamisliti.

Vrlo brzo autom su dojurili prof. Radoničić, prof. Wenckebach i dr. Gottlieb. Na izlaznim vratima naišli su na Radićeva sina Vladu, koji je, potresen viješću o očevoj smrti, napravio neugodnu scenu, tako da je prof. Wenckebach žalosno i smeteno uskliknuo: "Na jetz komm ich mir vor wie ein beschimpfter Pudel!" - ("Osjećam se kao pudl na kojeg se deru").

Na vijest o smrti Stjepana Radića, vrlo brzo došli su njegovi politički suradnici i prijatelji. Među njima Maček i Pribičević. Pribičević je bio potresen, kleknuo je pokraj Radićeve postelje, glasno i potreseno zakuckao: "Stipice, Stipice, moj Stipice!" Pribičević nije zaplakao. Ističem da nisam vidio suze, premda sam ga gledao i vidio iz neposredne blizine. Tvrdnja da je tom prilikom Pribičević plakao ne odgovara činjenici.

Ovo zapažanje ne navodim s namjerom da bilo kako umanjim njegovu žalost ili potresenost.

Bio sam malo iznenađen kada sam vidio uz tako potresenog Pribičevića, bar na oko mirnog i sabranog Mačeka. Izgledalo mi je kao da on ovom smrću nije bio iznenađen. Mislim da to on doista i nije bio. Vrata pokrajnje sobe u kojoj sam se obično nalazio otvorila su se. U njoj su prvaci HSS-a s Pribičevićem počeli održavati dogovore. Na čas sam otvorio vrata, na što mi je Maček, vjerojatno krivo shvativši moju gestu rekao - da me za sada više ne trebaju i ako bude potrebno, da će me zvati. Još neko vrijeme zadržao sam se u kući pokojnika, a zatim sam otišao kipu prof. Valdecu i ostavio mu poruku da dođe izraditi posmrtnu masku.

Kroz puste ulice Zagreba, poslije ponoći otišao sam do prof. Juraka. S ulice sam ga dozvao na prozor, rekao mu što se dogodilo i zamolio ga da ujutro dođe zbog obdukcije i balzamiranja tijela, kao što je to bilo dogovoreno.

Obdukcija i balzamiranje tijela pokojnog Stjepana Radića izvršeni su u kući pokojnika, u prizemnoj prostoriji u koju se ulazilo straga ravno iz dvorišta. Samo na trenutke ulazio sam u tu prostoriju, u kojoj je prof. Juraku asistirao dr. Pavao Čepulić. Prof. Jurak bio je obducent u bolnici "Milosrdnih sestara", a dr. Čepulić premda internist, a ne patolog obično je asistirao prof. Juraku kod obdukcija, pa je to činio i ovom prilikom. Već za vrijeme obdukcije, prof. Jurak mi je priopćio da je pored patoloških nalaza na miokardu - mišićima srca, koji su bili uzrokom pokojnikove kardijalne insuficijencije, i ostalih nalaza u vezi s adipozitetom posumnjao da bi se moglo raditi i o raku pankreasa. Promjene na pankreasu trebale su biti - bar djelomično uzrokom njegove šećerne bolesti.

Međutim neposredni uzrok smrti Stjepana Radića bila je embolična opstrukcija arterije pulmonalis. Trombus se bio formirao u desnom srcu i odatle je nastupila embolija. Taj nalaz još i danas može potvrditi dr. Čepulić. To je i ostaje neosporni nalaz i mišljenje obducenta prof. Juraka, a taj i takav nalaz može protumačiti onaj nagli i brzi nastup smrti / kod Stjepana Radića / i posve odgovara njezinoj kliničkoj slici.

Isto tako, kao što život i djelo Stjepana Radića, imaju izvanredno veliko povijesno značenje za hrvatski narod, u istoj mjeri, izvanredno veliko povijesno značenje pripada i njegovoj smrti. Zbog toga smatram da niti jedno pitanje koje se odnosi na njegovu ličnost ne smije biti zamagljeno nikakvom namjernom nejasnošću bez obzira na razloge. Dužnost mi je, bilježeći ova moja sjećanja s najvećom savjesnošću i odgovornošću, objektivno i beskompromisno iznositi samo ono čega se dobro sjećam i što stvarno znam.

Prof. Jurak je još u toku obdukcije, samo na osnovi neposrednog pregleda posumnjao u mogućnost postojanja karcinoma pankreasa. Poznavajući prof. Juraka i njegovu savjesnost u medicinskom radu pretpostavljao sam da je izradio i uobičajene histološke preparate. Nisam ih osobno vidio i ne znam da li oni i danas postoje ni gdje bi se eventualno mogli nalaziti.

Ipak kako rekoh, moramo opravdano pretpostavljati da su histološki preparati pankreasa doista bili izrađeni. To moje mišljenje potvrđuje i činjenica što sam s prof. Jurakom ponovno nakon određenog vremena razgovarao o toj dijagnozi, upravo pretpostavljajući da je Jurak pregledao i histološke preparate pankreasa. Moram istaknuti da sam prisiljen, iz načina na koji mi

je prof. Jurak tada odgovorio (na moje pitanje je li se kod Radića doista radilo o karcinomu pankreasa) mogao zaključiti da prof. Jurak ni tom prilikom nije bio siguran u tu dijagnozu, već da ju je postavio i samo smatrao jednom od mogućnosti, ali ne kao sigurno dokazanu.

Želio bih još napomenuti da danas poslije dugogodišnjeg vlastitog medicinskog iskustva i stečenog znanja, razmišljajući o toj dijagnozi, došao sam do uvjerenja: da se kod pokojnog Stjepana Radića nije radilo o karcinomu pankreasa. Prof. Jurak je za vrijeme obdukcije vjerojatno naišao na fibrozno indurirani pankreas i taj ga je nalaz vjerojatno uputio na sumnju u mogućnost postojanja karcinoma pankreasa. Protiv te dijagnoze međutim govori niz činjenica. Pokojni Radić nije bolovao od kakvih dispeptičnih smetnji, nije - po mome znanju - niti patio od pankreatične anoreksije, koja znade pratiti karcinom pankreasa, usprkos dijabetesu nije napadnije mršavio.

Prof. Jurak nikada mi nije govorio o postojanju nekih malignih metastaza. Pa i prof. Kostić morao bi nešto u tom smislu zapaziti prilikom operativne revizije trbušne šupljine, izvršene nakon atentata u Beogradu, a što nije bio slučaj. Nadalje, niti jedan od Radićevih liječnika nikada nije nimalo posumnjao u mogućnost postojanja takve dijagnoze.

Ukoliko su neki histološki preparati pankreasa i upućivali na mogućnost ovakve dijagnoze, uvijek postoji mogućnost da kod procjenjivanja malignog ili nemalignog karaktera procesa i najbolji stručnjak bude zaveden na pogrešnu dijagnozu, ili da se radi o dijagnostičkoj nesigurnosti. Ovo posebno navodim, jer znam da tako nešto mnogi patolozi vrlo teško prihvaćaju i priznaju.

Ima još nešto u prilog moje teze. To je činjenica da je prof. Jurak i na kasnije upite (koji su mu s obzirom na takvu dijagnozu i od drugih bili postavljani) izrazito naglašavao da je on *samo izrazio sumnju u postojanje karcinoma pankreasa, ali da nikada nije bio u tu dijagnozu siguran!*

To može i danas potvrditi njegov sin (moj nekadašnji stažist i specijalizant) prim. dr. Herman Jurak, ravnatelj Reumatološkog zavoda "Dr. Dora Filipović", *kojemu je osobno to isto tako iskazao njegov pokojni otac.*

No, bez obzira i na eventualni takav nalaz, on nimalo ne bi mijenjao zločinački značaj atentata u Skupštini, *ni medicinski značaj ozljeda koje je Stjepan Radić pretrpio uslijed tog atentata.*

Kao nesumnjivu istinu, kategorički tvrdim: da su taj atentat i pretrpljene ozljede uslijed atentata, bitno utjecali na zdravstveno stanje Stjepana Radića, da su bitno pridonijeli pogoršanju njegove šećerne bolesti, prije svega stanju njegova srca i njegova kardiovaskularnog statusa. Upravo zbog tog pogoršanja nastupila je njegova smrt 47 dana nakon atentata.

S punom odgovornošću, kao još jedini živući liječnik Stjepana Radića mogu ustvrditi da je Radić bolovao od: adipoziteta i konzekutivnih promjena koje takav adipozitet donosi sa sobom, od vrlo vjerojatno, skleroindurativnih promjena pankreasa, koje su makar djelomično bile krive za njegovu šećernu bolest, te izraženih miodegenerativnih promjena na srcu, koje su bile ponajprije krive za njegovu kardijalnu insuficijenciju.

Neposredni uzrok njegove smrti bila je ustanovljena embolična opstrukcija arterije pulmonalis, uslijed tromboze nastale u desnom srcu, kao posljedica njegova patološkog pulmonalnog, vaskularnog i kardiocirkulatornog statusa koji su se bitno i znatno pogoršali nakon pretrpljenih ozljeda i trauma izazvanih atentatom u skupštini u Beogradu.

Već sam naveo da smo dr. Belošević i ja naizmjence dežurali uz bolesnika. Prema našem mišljenju, bili smo primijetili mnogo ozbiljniju srčanu insuficijenciju pacijenta nego što su to drugi mislili. Jednog dana pozvao me dr. Klepac i zatražio moje mišljenje o stanju u kojem se nalazi Radić. Nadodao je da je to od velike važnosti za ravanje stranke. Tom prilikom rekao sam mu kako smatram Radićevo stanje vrlo ozbiljnim, i prema mojem mišljenju, svakog časa može se očekivati ono najgore.

Od tadašnjih zbivanja navest ću i ovaj događaj. Jednog dana bio sam pozvan na telefon, jer da me kao dežurnog liječnika zovu iz Beograda. Mislio sam da je to prof. Kostić, koji se inače znao interesirati za stanje pacijenta, abdomena i postoperativne rane, a posebno bi me tražio da mu kažem što nalazi i misli dr. Gottlieb (čije je mišljenje, kako je izgledalo, osobito cijenio.) No

ovog puta to nije bio prof. Kostić, nego maršalat kraljeva dvora, a na telefonu maršal dvora. Rekao mi je da se kralj interesira za Radićevo zdravlje i da mu kažem kako je! Odvratio sam mu da kralju ne dajem nikakve informacije i zatvorio telefon. Takav odgovor sam mu dao, jer sam vjerovao, kao i svi ostali s kojima sam razgovarao o atentatu, da je kralj na ovaj ili onaj način bio upleten u atentat. O tom razgovoru obavijestio sam i ostale u mojoj okolini. Napominjem da mi zbog tog odgovora nikada nije bilo ni od koga prigovoreno.

Objektivnosti radi moram reći da od Radića nisam nikada čuo tvrdnju da je Aleksandar upleten ili odgovoran za atentat. *Ističem, da to meni nije bilo rečeno.*

Sjećajući se tih tragičnih dana, ne mogu, a da ne spomenem jedan čudan događaj, koji mi se usjekao u pamćenje pa ga zbog toga i ovdje spominjem, ne ulazeći u samu medicinsku analizu takvih pojava. Jedne noći - samo koji dan prije Radićeve smrti, ležao sam u pokrajnjoj sobi na divanu. Kroz otvorena vrata gledao sam i vidio jedan kraj bolesnikova kreveta i dežurnu časnu sestru kako uz svijeću sjedi pokraj kreveta. Kako sam bio prilično umoran, borio sam se sa snom, jer nisam nikako htio zaspati. Konačno me umor ipak svladao i upao sam u neku vrstu polusna. Svom snagom nastojao sam se probuditi, ali mi to nije uspijevalo. Konačno sam stenjući ipak otvorio oči, i tako stenjući pokušavao dozvati časnu sestru. Ukočeno nepomičan nisam se mogao pokrenuti, pa čak ni vrhove prstiju. Međutim, vidio sam sasvim jasno sobu, časnu sestru, krevet, svijeću, naprosto, vidio sam pred sobom sasvim jasno i konkretno sve stvari. Odjedanput pojavila se, isto tako jasno vidljiva, povorka ljudi razne starosti, neobično odjevenih, koji su preda mnom prolazili dolazeći sa zapadne strane, a odlazeći prema istočnoj strani sobe i ondje nestajali. Sjećam se i danas krinolina na ženama, frakova raznog kroja i boja, šešira i cilindara tih prikaza, koje bešumno i bez riječi, prolaze i prolaze jedni za drugima pred mojim očima.

No osim njih i dalje sam posve jasno vidio časnu sestru, svijeću, sobu itd. Stenjući i dalje sam dozivao časnu sestru, koja me konačno čula. Vidio sam kako je ustala, kako mi je prišla i kako me preplašeno gleda i pita "Gospodine doktore, što vam je za Boga?" Dodirnula me tek vrhom prsta i tek u taj tren sam se probudio i potpuno došao k svijesti. Sestra me ponovno upitala, što je to sa mnom bilo, nadodavši da se jako prepala, jer je mislila da sam umro. Po njezinim riječima bio sam "blijed kao krpa, a oči su mi se jako rastvorene neobično caklile".

U Zagrebu u mjesecu lipnju 1971.

Zusammenfassung

ERINNERUNGEN AN DEN TOD VON STJEPAN RADIĆ

Bruno Halle

Der Autor Dr. Bruno Halle ist Zeuge der letzten Lebensstage von Stjepan Radić, als dieser nach dem Attentat im Neuen Parlament 1928 zu Hause in Zagreb im Krankenbett lag. Er war als Arzt immer bei Radić und verfolgte täglich die Veränderungen seines Gesundheitszustandes, wobei sich die Todesnähe deutlich abzeichnete, und er war auch anwesend, als Radić starb. Als Diagnostiker stellte er auf Grund der fachärztlichen Befunde fest, daß Radićs Tod die Folge der im Attentat erlittenen Verletzungen war, die seinen Gesundheitszustand wesentlich und in dieser Richtung beeinflusst hatte. Im Text spricht der Autor auch über die Reaktionen von Svetozar Pribičević und Vladko Maček auf Radićs Tod, und er notiert Auszüge aus einem Gespräch mit dem Hofmarschall während der Agonie Radićs.

J U B I L A R N I
H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

posvećen je

prof. dr. Jaroslavu ŠIDAKU,

*njegovu osnivaču i glavnom uredniku
(1948 – 1985)*

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS

Ivan KAMPUŠ

Ivica PRLENDER

Tomislav RAUKAR

Petar STRČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Ivana Lučića 3

Cijena ovog broja iznosi 200 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Mišljenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske br. 532-03-1/7-94-01 i 5320317-96-01
od 18. XI. 1994. i 1. III. 1996. časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, prosinac 1997.